

## **Plaatsingslijst van stukken betreffende Hebe Charlotte Kohlbrugge**

**Levensjaren 1914-2016  
Periode van het archief 1940-2016**

Samengesteld door Wim Berkelaar

Collectie HDC | Protestantse Erfgoed  
Bibliotheek Vrije Universiteit Amsterdam  
De Boelelaan 1105  
1081 HV Amsterdam

Collectie nummer: 1134  
April 2018

## Inleiding

### **Hoe het archief van Hebe Kohlbrugge bij het HDC kwam**

Hoewel Hebe Kohlbrugge zelf altijd beklemtoonde dat ze nauwelijks archief had ('ik bewaar geen brieven en documenten, ik onthoud gewoon alles') bleek er na haar overlijden in 2016 bij het ontruimen van het huis toch wel het een en ander boven te komen aan brieven en documenten. Dat is door achternicht Martine Vijftigschild, ds. Hans Kronenburg en ondergetekende uitgezocht en uiteindelijk overgebracht naar het Historisch Documentatiecentrum. Hieronder treft u een plaatsingslijst van het archief aan.

### **Beknopte biografie Hebe Kohlbrugge (8 april 1914-13 december 2016)**

Hebe Charlotte Kohlbrugge werd op 8 april 1914 in Utrecht geboren en stierf aldaar op 13 december 2016), leken­theo­lo­ge, actief in het verzet, kritisch volgster van het communisme in Oost-Europa. Dochter van Hermann Kohlbrugge (1872-1955), scheikundige en onderwijzer, en Johanna Elisabeth Barner (1874-1963). Hebe Kohlbrugge bleef ongehuwd.

Hebe – thuis ook wel Lotje genoemd – groeide als jongste van vijf dochters op in een hervormd onderwijzersgezin in Utrecht. Haar ouders waren van Duitse komaf. Na de hbs en een éénjarige cursus verpleging ging Hebe in 1935 als au pair naar Engeland, waar ze de zorg kreeg over het kind van John Churchill (neef van Winston Churchill), die de ontwikkelingen in Nazi-Duitsland opgetogen volgde. Het deed haar besluiten om zelf in Duitsland poolshoogte te gaan nemen. In 1936 vertrok ze naar Berlijn-Dahlem om er een Seminar für kirchliche Frauendienst te volgen.

### **Duitsland en de oorlog**

Via haar Berlijnse wijkpredikant kwam Hebe Kohlbrugge in contact met de Beken­nende Kirche: een beweging die zich verzette tegen een vereenzelving van de kerk met de Nazistaat. In 1938 werd Kohlbrugge in Fehrbellin (zestig kilometer ten noorden van Berlijn) assistente van een predikant die ook lid was van de Beken­nende Kirche. Ze was er onder meer verantwoordelijk voor de uitgifte van doopbewijzen waarmee gemeenteleden konden aantonen dat ze Ariër waren en dus in aanmerking kwamen voor een overheidsbetrekking. Lang bleef ze niet in Fehrbellin. Toen ze twee toezichthouders van de politie niet de 'Duitse groet' (lees: de Hitlergroet) bracht, werd ze gearresteerd, haar verweer ('Ist "guten Morgen" kein schöner Gruss?') ten spijt. Dankzij bemiddeling van de Nederlandse ambassade kwam ze korte tijd later vrij op voorwaarde dat ze nooit meer een voet op Duitse bodem zou zetten. In 2009 zou ze in een programma van de Evangelische Omroep zeggen dat ze pas na haar vertrek uit Fehrbellin had beseft dat ze met de uitgifte van doopbewijzen de Duitse staat had geholpen bij de jodenvervolging en dat dat besef haar had gesterkt in haar verzet tegen de Nazi's.

In het najaar van 1940 raakte Hebe Kohlbrugge, via haar drie jaar oudere zuster Hanna, betrokken bij de verspreiding van de brochure Bijna te laat, een oproep van theoloog Jan Koopmans om niet mee te werken aan de Ari-

erverklaring. Duizenden pamfletten werden door hen en anderen door het hele land verspreid – de bezetter heeft nooit kunnen achterhalen wie erachter zat. Via dit initiatief kwam Kohlbrugge in contact met andere verzetslieden, onder wie Henk van Randwijk van Vrij Nederland. Toen het verzet in 1942 via ‘de Zwitserse weg’ informatie wilde doorgeven aan de regering in ballingschap, viel de keuze op Kohlbrugge: een vrouw zou minder in het oog springen. Eind juni 1942 ging ze op weg. In Genève ontmoette ze W.A. Visser 't Hooft, secretaris van de Wereldraad van Kerken in oprichting, en de internationaal befaamde theoloog Karl Barth, die het Nederlandse verzet zijn zegen gaf. Voor Kohlbrugge was dit essentieel. ‘Heerlijk klonk dat in mijn oren: Gods wet is niet tegen ons!’ schreef ze later in haar autobiografie Twee maal twee is vijf (p. 41).

Kohlbrugge keerde in augustus 1942 terug uit Zwitserland en begon te werken voor de Ordedienst. Ze bracht militaire installaties en posities in kaart en werd in 1944 naar Londen gestuurd om de regering te informeren over de stand van zaken in bezet gebied. Ver kwam ze niet: in april 1944 werd ze gearresteerd met een vervalst persoonsbewijs (‘Christine Doorman’) en vastgezet in strafgevangenis het Oranjehotel in Scheveningen. Vandaar werd ze overgebracht naar Vught en op 5 september 1944 naar vrouwenkamp Ravensbrück. Daar kwam ze in de ziekenbarak terecht, waar haar toestand snel verslechterde. Op 24 januari 1945 werd ‘Christine Doorman’ uit het kamp ontslagen en op de trein naar Berlijn gezet. Ze zou via omwegen Nederland bereiken en daar de bevrijding meemaken.

### **Achter het IJzeren Gordijn**

Hebe Kohlbrugge trad na de bevrijding in dienst van de Nederlandse Hervormde Kerk. Als secretaris van een Duitsland-commissie was ze betrokken bij het herstel van de kerkelijke contacten in Oost-Duitsland. Haar werkterrein zou zich later ook uitstrekken naar andere landen achter het IJzeren Gordijn. Hoewel ze veel tegenwerking ondervond van de communistische overheden wist ze theologiestudenten geplaatst te krijgen in vrijwel alle Oost-Europese hoofdsteden. De plaatsing diende een tweeledig doel: Oost-Europa laten kennismaken met de naoorlogse theologie en Nederlandse studenten de onderdrukking onder het ‘reëel bestaande socialisme’ laten ondervinden. Haar kritische kijk op de communistische landen werd haar in kerkelijke kring niet altijd in dank afgenomen, zeker niet toen veel kerkleden én de Wereldraad van Kerken vanaf de jaren zestig sterk links gericht waren.

Tot op hoge leeftijd bleef Kohlbrugge op scholen en zelfs in gevangenissen een veelgevraagd spreekster over haar oorlogservaringen. Haar laatste grote openbare optreden was op 16 september 2016, toen ze op 102-jarige leeftijd sprak ze op de conferentie Bridge to the Future in Arnhem, dat als thema vrouwen en oorlogsgeweld had. Bij die gelegenheid zei ze dat sekse voor haar nooit een thema was geweest maar dat ze soms wel voordeel had gehad van haar vrouw zijn, zowel tijdens de bezetting als tijdens haar naoorlogse reizen in Oost-Europa.

Hebe Kohlbrugge woonde vanaf de jaren vijftig samen met haar zuster Hanna op de 2e Korte Baanstraat (nr. 1) in Utrecht. Na Hanna's dood (1999) bleef ze er alleen wonen. In december 2016 werd ze met hartklachten opgenomen in het Diaconessenhuis in Utrecht, waar ze in de nacht van 13 op 14

december stierf, in de ouderdom van 102 jaar. Hebe Kohlbrugge werd op 21 december 2016 bijgezet in het familiegraf in Amerongen.

### **Reputatie**

Aan erkenning heeft het Hebe Kohlbrugge nooit ontbroken. Voor haar verzetswerk werd ze in 1952 onderscheiden met de Bronzen Leeuw, in 1954 met de (Amerikaanse) Medal of Freedom. In 1975 kreeg ze in Münster uit handen van voormalig bondspresident Gustav Heinemann de Joost van den Vondel-prijs voor haar inzet voor de Nederlands-Duitse betrekkingen. Na de val van de Muur kwam ook de erkenning voor haar naoorlogse verzetswerk in Oost-Europa. In 1991 werd haar een eredoctoraat in de theologie toegekend door de Karelsuniversiteit in Praag, in 1996 gevolgd door eenzelfde onderscheiding in het Roemeense Cluj. Na haar dood besloot de Utrechtse gemeenteraad een straat naar haar te vernoemen.

Wim Berkelaar, april 2018

Verscheen eerder in [Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland](#).

Zie voor het archief van Hans van der Horst coll. nr. 427.

## Plaatsingslijst

Alle beschrijvingen betreffen 1 omslag, tenzij anders is aangegeven.

- 1 Brief van An Sauter aan Hebe Kohlbrugge over Rosenstock Huessy, 25 oktober 1995  
1 stuk
- 2 Rondzendbrief van Hanna Kohlbrugge over Eugen Rosenstock-Huessy, 21 mei 1998  
1 stuk
- 3 Stukken betreffende Eugen Rosenstock-Huessy
- 4 *Vrij Nederland*, 7 september 1985: artikel over H.M. van Randwijk en het ontstaan van *Vrij Nederland*
- 5 Afschriften van brieven, toespraken en beschouwingen in het kader van 'geloof in de tweede (lees: communistische wereld), 1977-1993
- 6 Stukken betreffende een omstreden bezoek van theoloog E. Schillebeeckx aan Praag, 1985
- 7 Stukken betreffende de Christelijke Vredesconferentie en Charta 77 in Tsjechoslowakije 1968-1977
- 8 Stukken betreffende het vredeswerk van de kerken in Oost-Europa
- 9 Brief en lezing van Wim Lamfers, 9 oktober 2013
- 10 Paspoort van Hebe Kohlbrugge  
1 deel
- 11 Speciale nummers van *In de Waagschaal* (2008/2009), gewijd aan de Open Brief van Kohlbrugge e.a. inzake de Islam
- 12 Artikelen van Hebe en zus Hanna Kohlbrugge inzake christendom en islam in hun verhouding tot Israel, 1956-1990.
- 13 Aantekeningen Hebe Kohlbrugge inzake Kerk en Israel, 1970
- 14 Stukken betreffende Hanna Kohlbrugge en de islam
- 15 Dubbelinterview Hebe Kohlbrugge en Ruth Wallage & foto, *Het Parool*, 9 november 2012

- 16 Meditaties, z.d.
- 17 (Onvolledige) aantekeningen (onder meer over Hellmut Golwitzer), z.d.
- 18 Brieven aan Hebe Kohlbrugge, 2016
- 19 Stukken betreffende kerk en Israel, 1967 en 1973.
- 20 Preekschetsen J.M. Hasselaar en Hans van der Werf, z.d.
- 21 Stukken betreffende de Christelijke Vredesconferentie 1974-1984.
- 22 Johannes Hamel, *Erinnerliches und Aktuelles. Eine Lese- und Studierbuch* (over de predikant die in de jaren dertig in Duitsland grote invloed op Hebe Kohlbrugge had).
- 23 Stukken betreffende de Duitse theoloog F.W. Marquardt, met begeleidende brief van theoloog Dick Boer, 2 augustus 2007.
- 24 Stukken betreffende het eredoctoraat aan de Karelsuniversiteit te Praag, 14 mei 1991 en een brief van Conny Patijn n.a.v. Kohlbrugges autobiografie *Twee maal twee is vijf*.
- 25 Brieven aan Hebe en Hanna Kohlbrugge, ca. 1948-1998.
- 26 Brieven, aantekenboekjes en voordrachten betreffende onder meer Karl Barth, K.H. Miskotte, Rudolf Weckerling, ca. 1964-1967.
- 27 Brieven, aantekenboekjes en voordrachten betreffende onder meer de islam en het 4 en 5 mei-comité in Utrecht, ca. 1975-1999.
- 28 Preken van K.H. Miskotte en een preek van overgrootvader H.F. Kohlbrugge en brieven van Henk Biersteker en Conny Patijn, 1998-2015.
- 29 Stukken betreffende de kerk, Israel en de Palestijnen, ca. 1970-1980.
- 30 Stukken van Henk Stolk over ‘groepen rond Jezus’, z.d.
- 31 Studie van Hebe over Leviticus + uitnodiging bij de viering van haar honderdste verjaardag, 2014.
- 32 Studie van Hebe over Deuteronomium, 2016.
- 33 Studies over Genesis en Deuteronomium en kaartje van ‘leerlingen’ Klaas en Ida Eldering, 2014.
- 34 Brieven van Klaus-Peter Herztisch, 2006-2008.

- 35 Brieven en artikelen rond de Islamnota Integriteit en respect van de Protestantse Kerk in Nederland, 2010.
- 36 Correspondentie rond de Open Brief aan de PKN, geschreven door Hebe Kohlbrugge, Piet van Veldhuizen, Hans Kronenburg en Henk Stolk, 2009.
- 37 Allerlei, onder meer een brief aan A. Plaisier over de islam, een preek van K.H. Miskotte en een brief aan E. Bomhoff n.a.v. zijn artikel 'De heer in waarlijk opgestaan' in NRC Handelsblad, z.d.
- 38 Stukken betreffende de Bekennende Kirche, Günther Harder en het Derde Rijk, z.d.
- 39 Stukken betreffende Hebe Kohlbrugges negentigste verjaardag, 2004.
- 40 Brieven en concepten rond de Paasdatum, van onder meer F.R.A. Henkels en J.J. Buskes, 1967-1972.
- 41 Aantekeningen over Mattheus, z.d.
- 42 Citaten van K.H. Miskotte en Oepke Noordmans en een brief aan 'Wessel' (Ten Boom) over de Miskotte-biografie van H. de Liagre Böhl, 7 december 2016. Plus een beschouwing over 'de toorn van God', z.d.
- 43 Brief plus bijlagen van M. v.d. Ende, 19 juni 2013.
- 44 Brief van Julia en August Henkels, 23 december 1955.  
1 stuk
- 45-46 Stukken betreffende vervolgte christenen in de DDR (1 en 2), 1950-1960.  
2 omslagen
- 47 Brieven en stukken betreffende christenen achter het IJzeren Gordijn, 1978-1992.
- 48 Johannes Hamel over Karl Barth, 1994.
- 49 Brief G.C. den Hertog, 22 mei 2006, met artikel 'Hans Joachim Iwand und die Niederlande'
- 50 Notitie van Hebe Kohlbrugge over de islam, 23 oktober 2009, met aangehecht de Open Brief aan de PKN
- 51 Islamnota PKN en reactie op de Open Brief van Hebe Kohlbrugge, 2009.
- 52 Briefkaarten aan Hebe (en Hanna) Kohlbrugge, ca. 1960-2016.

- 53 Notities, krantenknipsels, overlijdensadvertenties, ca. 1960-2016.
- 54 Stukken rond de Islamnota van de PKN en de Open Brief van Hebe Kohlbrugge e.a. Met onder andere: notities van Jan Slomp, Theo Pleizier en Steven Paas sr., 2009-2010.
- 55 Stukken betreffende de subcommissie Oost-Europa van de Raad van Kerken betreffende de vraag naar 'het goede' in Oost-Europa, 1978.
- 56 Handgeschreven studie van Bijbelboek Genesis, 2012.
- 57 Handgeschreven studie van Bijbelboek Exodus, 2012.
- 58 (Kopieën van) Verzetsbrochures J. Koopmans, met kopie van een stuk van Koopmans bestemd voor Karl Barth, 1940-1945.
- 59 Avondbesprekingen over Genesis, z.d.
- 60 Handgeschreven studie over Bijbelboek Mattheüs, z.d.
- 61 Afschriften van brieven van Hebe Kohlbrugge over Genesis 25 (juni 2012) en Izaäk, Jacob en Esau (10 oktober 2012).
- 62 Kopieën van eigen studies over Bijbelboek Genesis, z.d.
- 63 Kopieën van eigen studies over Bijbelboek Lukas, z.d.
- 64 Handgeschreven studie over Bijbelboek Deuteronomium, 2013.
- 65 Kopieën van eigen studies over Bijbelboek Openbaring, 2005
- 66 Handgeschreven studies over Bijbelboek Lukas, z.d.
- 67 Handgeschreven studies over Bijbelboek Jozua, z.d.
- 68 Bloknot met handgeschreven studies over het Bijbelse Jeruzalem, z.d.
- 69 Kopie van eigen studie over Mattheüs naar de uitleg van Breukelman, z.d.
- 70 Kopie van eigen studie over Leviticus, z.d.
- 71 Kopie en handschrift van eigen studie 'In der Wüste. Das 4. Buch Mose ("Numeri")', 2015.



## Register op de beschrijvingen

- 4 en 5 mei-comité in Utrecht 27  
Barth, Karl 26, 48, 58  
Bekennende Kirche 38  
Biersteker, Henk 28  
Bijbelse Jeruzalem 68  
Boer, Dick 23  
Bomhoff, E. 37  
Breukelman 69  
Brieven 18, 25, 26, 27  
Buskes, J.J. 40  
Charta 77 7  
Christelijke Vredesconferentie 7, 21  
Christendom en islam in hun verhouding tot Israel 12  
Christenen achter het IJzeren Gordijn 47  
Derde Rijk 38  
Deuteronomium 32, 33, 64  
Eldering, Klaas en Ida 33  
Ende, M. v.d. 43  
Eredocoraat aan de Karelsuniversiteit te Praag 24  
Exodus 57  
Geloof in de tweede (lees: communistische) wereld 5  
Genesis 33, 56, 59, 61, 62  
Golwitzer, Hellmut 17  
Groepen rond Jezus 30  
Hamel, Johannes 22, 48  
Harder, Günther 38  
Hasselaar, J.M. 20  
Henkels, F.R.A. 40  
Henkels, Julia en August 44  
Hertog, G.C. den 49  
Herztsch, Klaus-Peter 34  
In der Wüste. Das 4. Buch Mose 71  
Islam 14, 27, 37, 50  
Islamnota Integriteit en respect van de Protestantse Kerk in Nederland 35  
Islamnota PKN 51, 54  
Iwand, Hans Joachim 49  
Izaak 61  
Jacob en Esau 61  
Jozua 67  
Kerk en Israel 13, 19  
Kerk, Israel en de Palestijnen 29  
Kohlbrugge, H.F. 28  
Kohlbrugge, Hanna 2, 12, 14, 25, 52  
Kronenburg, Hans 36  
Lamfers, Wim 9  
Leviticus 31, 70  
Liagre Böhl, H. de 42  
Lukas 63, 66  
Marquardt, F.W. 23  
Mattheus 41, 60, 69  
Meditaties 16  
Miskotte, K.H. 26, 28, 37, 42  
Noordmans, Oepke 42  
Numeri 71  
Open Brief aan de PKN 11, 36, 50, 51, 54  
Openbaring 65  
Overlijdensadvertenties 53  
Paas sr., Steven 54  
Paasdatum 40  
Paspoort 10  
Patijn, Conny 24, 28  
Plaisier, A. 37  
Plezier, Theo 54  
Randwijk, H.M. van 4  
Rosenstock-Huessy, Eugen 1, 2, 3  
Sauter, An 1  
Schillebeeckx, E. 6  
Slomp, Jan 54  
Stolk, Henk 30, 36  
Subcommissie Oost-Europa van de Raad van Kerken 55  
*Twee maal twee is vijf.* 24  
Veldhuizen, Piet van 36  
Verjaardag, negentigste 39  
Verjaardag, honderdste 31  
Vervolgde christenen in de DDR 45-46  
Verzetsbrochures J. Koopmans 58  
Vredeswerk van de kerken in Oost-Europa 8  
Wallage, Ruth 15  
Weckerling, Rudolf 26  
Werf, Hans van der 20  
Wessel (Ten Boom) 42